

Оксана Ременяка

Кандидат мистецтвознавства, завідувачка відділу
мистецтва новітніх технологій Інституту проблем
сучасного мистецтва НАМ України

e-mail: oxarem@gmail.com | orcid.org/0000-0001-6477-0627

Oksana Remeniaka

Candidate of Art Studies (Ph.D.), Head of the
Department of New Media Art, Modern Art Research
Institute of the National Academy of Arts of Ukraine

Поштові янголи Алли Гербурт-Йогансен На чужині

Alla Herburt-Johansen's Mail Angels In Foreign Parts

... дякую за пам'ять і пускаю в повітря поштового янгола
з відповіддю.

Із листа Алли Гербурт-Йогансен

Анотація. Дослідження проведене на основі кореспонденції мешканців таборів Ді-Пі — архівних документів із відділу рідкісних видань Бахметевського архіву та із відділу рукописів Колумбійського університету, а також із приватного архіву Ганни Щепко. Авторка зосереджує увагу на листуванні яскравих представниць мистецького середовища Харкова 1920-х — 1930-х років — Алли Гербурт-Йогансен та Любові Дражевської. Ці листи є безцінним джерелом інформації про відомих особистостей, довоєнний Харків, творчість українських письменників. Також отримуємо інформацію про долю самої Алли Гербурт-Йогансен та її дітей після втечі з Харкова.

Дослідження стало можливим завдяки науковому стажуванню авторки в рамках міжнародного академічного обміну, здійсненого програмою ім. Фулбрайта в Україні. Стажування відбувалося в Інституті Гаррімана Колумбійського університету (Нью-Йорк, США).

Ключові слова: Бахметевський архів, табори Ді-Пі, мистецьке середовище Харкова 1920-х — 1930-х років.

Постановка проблеми. Історія листування в Україні досі неопрацьована, а отже залишається актуальною. Одним із потужних джерел українського епістолярію є листування мешканців таборів Ді-Пі¹. У межах дослідження увагу зосереджено на листуванні Алли Гербурт-Йогансен і Любові Дражевської, яке є документальним свідченням могутнього творчого потенціалу, почуття обов'язку щодо батьківщини. У листуванні трапляються дані про відомих особистостей, спогади про довоєнний Харків, роздуми про творчість українських письменників, інформація про долю самої Алли Гербурт-Йогансен та її дітей.

Дослідження стало можливим завдяки науковому стажуванню авторки в рамках програми міжнародного академічного обміну ім. Фулбрайта в Україні. Стажування відбувалося в Інституті Гаррімана Колумбійського університету (Нью-Йорк, США).

Виклад основного матеріалу. Теза Юрія Шереха про «неопрацьовану поетику епістолярного жанру», «ненаписану історію листування на Україні» [4, с. 32]

досі залишається актуальною. Одним із потужних пластів українського епістолярію є листування мешканців таборів Ді-Пі — утікачів із батьківщини від нещадного духовного і фізичного винищення більшовицьким терором. Це листування виявляє психологію «безгрунтян» [2], їхні наміри і орієнтири у пошуках рівноваги та нового ґрунту поза втраченою батьківщиною, запеклий опір долі бездержавників «бути або сіллю, або гноем або ... залишатись у примітиві»². У межах цієї статті оптику звужено до листування колишніх харків'ян — недобитих і недостріляних більшовиками самовидців українського мистецького відродження 1920-х — 1930-х років. Листування Алли Гербурт-Йогансен і Любові Дражевської є безцінним матеріалом для розуміння емоційної та інтелектуальної атмосфери у колі українських вигнанців, об'єднаних *genius loci* Харкова, які вимушено знайшли тимчасовий притулок на «планеті Ді-Пі». Ці листи як документальне

¹ D.P. — Displaced Persons — табір для переміщених осіб.

² Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 07.11.1975; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6, Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

Вікентій Фомич і Людмила Григорівна Гербурт-Гейбович. Літо 1903 року

Родина Гербурт-Гейбович. Сидить у центрі — Алла Гербурт

свідчення могутнього творчого потенціалу, позбавленого можливості розвиватись на ґрунті рідної культури, просякнуті потужним силовим полем шляхетного жіночого духу, вродженого *noblesse oblige* — почуттям обов'язку щодо втраченої фізично, проте не ментально батьківщини. У мереживі повсякденних побутових проблем, якими обмінюються подруги, знаходимо згадки про відомих особистостей, спогади про довоєнний Харків, роздуми про творчість українських письменників, врешті, отримуємо інформацію про долю самої Алли Гербурт-Йогансен та її дітей — Гая, сина Майка Йогансена, та Ганну, дочку Михайла Бойчука. Ці документи минулого ведуть жвавий діалог із сучасністю, викарбовуючи долю конкретних, живих людей у трагічних обставинах історії.

Життя яскравої особистості, талановитої художниці і літераторки, учениці Івана Падалки Алли Гербурт (27.12.1901, Харків — 27.04.1993, Мюнхен) було сповнене драматичних подій¹: повеніряння після арешту обох її чоловіків — спочатку Михайла Бойчука (25 листопада 1936 року) [1, с. 66], а потім і Майка Йогансена (18 серпня 1937 року) [3, с. 27], втеча з України, щоб порятувати себе і дітей, митарства під час війни, проживання у таборах Ді-Пі, перехід із російської до англійської окупаційної зони у розділеній на частини повоєнній Німеччині, життя у повоєнному Мюнхені... Її доля типова для сотень і тисяч діячів української культури, жертв могутнього цивілізаційного розлому, який дав поштовх трагічному експерименту над культурним надбанням і гуманітарним ресурсом однієї з найбільших країн Європи. Але також це доля конкретної жінки з потужним творчим потенціалом, сила духу і материнське чуття якої здатні були здолати нездоланне.

¹ Події до 1937 року викладено у статті: Ременяка О. «Я не трачу надії, що будемо разом...» Листи до Алли Гербурт-Йогансен (Майк Йогансен, Михайло Бойчук) // Художня культура. Актуальні проблеми. 2021. Вип. 17. Ч. 1. С. 65–83.

Отже, залишатись у Харкові 1937-го Аллі було небезпечно: як дружину арештованого її виселили з квартири у будинку «Слово», звільнили з видавництва, існувала велика небезпека арешту — у неї на очах розгорталась драма дружини Івана Падалки Марії Пасько, дочок Юрка Тютюнника і Віри Тютюнник-Левицької — Ольги та Галини, яких Алла інколи підгодовувала. Усе це змушує її шукати надійний прихисток для себе і дітей². Залишивши Гая і маленьку Ганну на сільську жінку Сашу, яка колись була помічницею у них із Майком, Алла починає пошуки роботи. Завдяки друзям їй вдалося влаштуватись вчителькою краснопісису і малювання у педагогічному училищі селища Дровніно під Москвою. За спогадами дочки Ганни, окрім читання лекцій, мама шила костюми та займалась оформленням сцени для вистав місцевого театру, а поряд був ліс, до якого маленька Ганнуся тягнула маму шукати тата, бо він ховався десь там, за деревами...

Шукати Михайла Львовича не припиняла й Алла. Це видно з листа Петра Бойчука³, який підтримував з Аллою тісні стосунки — адже вона з Ганнусею були останньою, хиткою ланкою його родинних зв'язків: «Але, нажаль, нічого нового за цей час не трапилось, нічого нового не удалось мені узнати, хоч їздив у Москву та і після того писав у різні інстанції. При найменшій новині написав би вам негайно. <...> Напишіть подробише про себе і про Ганнусю, як ви з нею живете, що це за Дровніно, пришліть фотографії з Ганнусі.

Коли ще раз буду в Москві, то чи спішемося, і, якщо Ви взагалі їдете в Москву, зустрінемося в Москві, чи я заїду до Вас. Поки що ж жду від Вас листа. Бувайте

² «... арешти того часу мали одну особливість: батька родини заарештовували, родину ж викидали на вулицю. Бідолашна Алла опинилася десь під Москвою у якихось знайомих чи родичів». Цит. за: Сенченко Іван. Було колись. Михайло, Майк Йогансен. Алла Гербурт (Публікація С. Білоконя) // Україна. 1989. № 14–15. С. 19–21.

³ Син Михайла Бойчука та Софії Налепінської.

здорові, поцілуйте за мене Ганнусю. Петро 30.VIII.1940»¹. Ймовірно, це один з останніх листів Петра Бойчука — загинув він у 1941 році².

Про своє життя у Дровніно Алла Вікентіївна згадає лише через кілька десятиліть у листі до найближчої подруги: «А ще була пам'ятна різдвяна ніч, коли я йшла дорогою з Вязьми до свого села 25 верст. Інколи дорога була занесена снігом і доводилось витягати ноги. На дорозі стояли довжелезні колони советських танків, збитих німцями. Я йшла збоку і старалась на танки не дивитись, щоби не побачити мертвих людей. Але найбільше я боялася вовків — які могли позбігатись почувши кров. Місцевість лісова, де-не-де перетинають її поля. До свого села я не дійшла 3 кілометра — в селі Дурикіно постучалася до ізби знайомого мужика, що працював у нашому Педучилищі плотником. Я була зовсім виснажена і зіпріла від бігу. Після картопляної юшки з грибами і чаю я знепритомніла у м'якій вохкій постелі...». Пізніше Алла віддячила господарям за гостинність: «Коли згодом лейтенант есесівець вимагав, щоби я назвала зв'язкових з партизанами, одірвав від мене малятка Ганю, завів за глуху стіну і погрожував пістолетом, я їх не назвала, а вони якраз і були зв'язковими. Досить спогадів. Хоч ми і не згадуємо, але все те погане саме вилізло на поверхню біжучого і отруїло досить наше життя. Гай, Альонка, Таня³, а може ще хтось і наше так сильно ушкоджене, все це наслідки того зла, якого ми не згадуємо...»⁴.

Коли німці почали відступ, Алла з дітьми рушила на захід, в Україну і незабаром вони зупинились у Житомирі. Друг Майка Йогансена Ренеке допоміг отримати статус фольксдойче, дав роботу — Алла охороняла склад з комбікормами. Це допомогло вижити. Ганна згадує, як вона їла комбікорм, а мама варила «зупу з горобців», які залітали у складське приміщення поживитись. Усі дитячі спогади пані Ганни пов'язані з їжею та її пошуком — вона пам'ятає кожну знайдену крихту, кожен отриманий гостинець. На все життя запам'ятались та маленька пічечка, на якій варили «горобинну зупу», а також п'янкий запах чорнобривців — квітів, які вона вперше побачила саме у Житомирі.

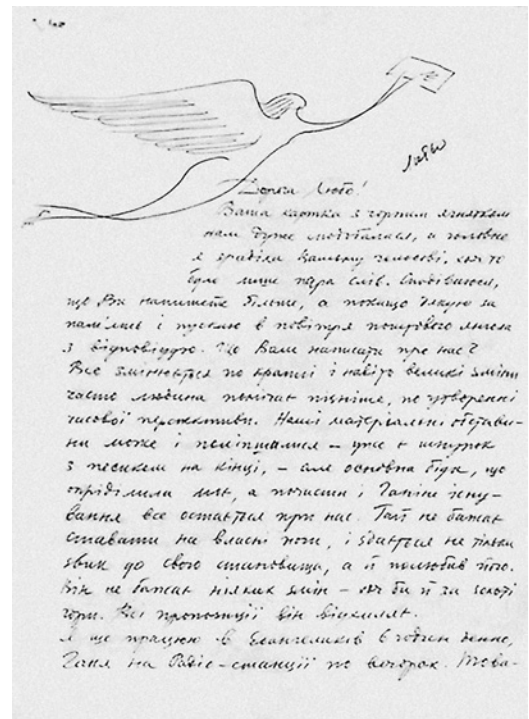
У листах Алли до Любові Дразевської знаходимо фрагменти спогадів із тих часів: «Я прикрашала цю руду ялинку саморобно, після того як Ви написали про ялинку Вашого дитинства. Десять років перед Вашим — коли я переживала дитинство, ще були чудові куповані іграшки, повні таємничого чару. Я їх досі пам'ятаю. Мої ж діти кілька Різдвяних свят не мали своєї ялинки і грілись, якщо удавалось, під чужими. Кажуть, що без спогадів не буває історії і взагалі культури, але мої спогади мені тяжко віднов-

¹ Лист Петра Бойчука до Алли Гербурт від 30.08.1940. Приватний архів Ганни Щепко.

² Білокінь С. І. Бойчук та його школа. Київ: Мистецтво, 2017. С. 70.

³ Альонка і Таня — діти Віри Дразевської.

⁴ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 03.01.1976; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6. Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

Фрагмент листа А. Гербурт до Люби Дразевської

лювати навіть і для таких високих цілей. Як у Житомирі по ночах я робила гарненькі ялинові іграшки, Гай поніс їх на базар продавати і у нього їх украли. Від розпуки все в мені в той день завмерло, але другого дня я його біла... Страшно згадувати. Він втік, Ганя за ним (їй п'ять рочків) я кинулась за ними в мороз по сніговій дорозі і благала повернутись, вони деякий час упирались, а потім повернулись у нашу вогку темну хагу, бо нікуди їм було тікати»⁵.

У травні 1943 року Любов Дразевська, яка працювала у Києві в Українському геологічному інституті, виїхала на польові роботи на Волинь, а згодом перевезла туди усю родину: маму — Олену Олександрівну⁶, сестру Віру та двох її дочок — Таню та Олену. Одного разу у Житомирі Любов Артемівна зустріла на базарі Аллу Гербурт. Це була радісна і несподівана зустріч у дивних, трагічних обставинах евакуації.

Згодом, у листі до Оксани Буревій⁷, Любов Дразевська опише цю зустріч: «Вона [Алла Гербурт — О. Р.] теж дуже багато пережила — уже опухала від голоду, тепер вона фолькс-дойче. Гайка звать Ганцом, Гандзю Анною.

⁵ Лист А. Гербурт до Л. Дразевської від 03.01.1976; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6, Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁶ Олена Олександрівна Дразевська, уроджена Устінова — матір Любові та Віри Дразевських.

⁷ Оксана Буревій — дочка Костя Буревія (Едвард Стріха) — співпрацював з заплітянами, театром «Березіль», розстріляний у 1934 році. Дочка емігрувала до США, видала окремою збіркою частину врятованої спадщини батька: Bureviiy O. The Black Deeds of the Kremlin: a White Book. Toronto: Ukrainian Association of Victims of Russian Communist Terror, 1953. P. 381–384; Стріха Е. [Буревій Е.] Пародези, зозендропія, автоекзекуція / ред. Ю. Шерех, оформлення Я. Гніздовський. Нью-Йорк: Слово, 1954.

Алла Гербурт з дочкою Ганною.
Ліворуч — невідома на ім'я Рената. Харків, 1937

Дровніно. У центрі трирічна Ганя. 1939

Тут якраз почалася евакуація Києва, Вера перевезла наші речі до Алли в Житомир, я перевезла туди маму з дітьми і вони там жили 2 місяці разом, я ж продовжувала жити в глухому поліському селі, до них тільки наїзжала»¹. Життя у Житомирі для маленької колонії харків'ян-вигнанців на короткий період пішло у розміреному ритмі — Алла шила для дітей, вечорами співали з Ганнусею дуетом і «філозовствували» з Оленою Олександрівною². Проте починався наступ радянських військ, і вони змушені були покинути Житомир. Люба Дражевська з родиною опинилась у Позені³ [Познань — О. Р.], Алла з дітьми у Лодзі, де влаштувалась техпрацівницею у декоративну майстерню міського театру: «... було багато фарб, вільного часу, гарне помешкання і непогана їжа. Потім театри позакривали і всіх техн[ічних] працівників направили в Німеччину на роботи у військовій промисловості», — напише Алла у листі до Олени Олександрівни Дражевської⁴. Вона потрапила до Саксонії, у Цвікау, де працювала на заводі, а у проміжках між роботою робила з пап'є-маше ляльки,

¹ Лист Л. Дражевської до О. Буревій від 10.07.1944; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-1, Drazhevs'ka Correspondence, Burevii Oksana; BAR, RBML, CUL.

² Лист Л. Дражевської до А. Гербурт-Йогансен від 26.10.1966; Liubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

³ «З усякими пригодами ми добрались до Кам'янець-Подільська де був наш інститут і там жили до 5/II, а потім, з великим комфортом, в окремому вагоні переїхали до Позену, куди прибули числа 12/II. Тут дуже мучилися з квартирою, жили в установі, а зараз маємо 2 кімнати, мама повинна працювати, але поки що безплатно ходить на практику в німецьку клініку. Вера має інколи випадкову роботу, а я весь час працюю, досі обробляю свої літні матеріали і вперше в житті серйозно займаюся геологією України. З нами приїхала невелика частина бібліотеки Інституту, більшість пропала.» З листа Л. Дражевської до О. Буревій від 10.07.1944.

⁴ Лист А. Гербурт-Йогансен до О. О. Дражевської від 30.04.1947; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

малювала картини і продавала цей нехитрий крам або винювала на їжу.

Після закінчення війни родина намагалась жити самостійно, та потім переїхала до табору Ді-Пі у Галлендорфі. Для маленької Ганнусі табір став її Великою Україною. Тут дівчинка повністю українізувалася після Москви — адже там її першою мовою могла бути тільки російська. Українці, зірвані з кореня, відірвані від батьківщини, проявляли чудеса самоорганізації — облаштували прекрасний театр, друкарню, гімназію, народну школу, церкву — все те, чого так бракувало для освіти, дівчинка отримала саме у Галлендорфі. Як згадує пані Ганна, їх оточували люди з відповідним складом розуму, належною освітою — вони прагнули таку саму добру освіту дати своїм дітям — майбутнім поколінням свідомих українців.

Алла відразу включилася у громадське і політичне життя табору — викладала малювання і краснопис у гімназії, писала оголошення, гасла, малювала плакати: «Я тут до дурості завантажила себе роботою для табору і багато втратила сил над роботою, яка принесла користь суспільству можливо, але не мені. Подарунки для УНРА, програмки, театр — все це для гарної реклами української громади, а для мене безлад вдома, діряві панчохи, катар шлунку, відкрита малярія. Для дітей — погана реклама»⁵. Вона намагалась налагодити зв'язок зі старими знайомими і друзями, серед яких переважно знані особистості — Іван Розгін⁶, Юрій Шевельов: «Переїхала до Ганноверу. Почувається

⁵ Лист від А. Гербурт-Йогансен до О. О. Дражевської від 30.04.1947; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁶ Іван Федорович Розгін був особисто знайомий із М. Бойчуком, автор статті під псевдонімом «Ів. Вигнанець»: Вигнанець Ів. Михайло Бойчук // Арка [Мюнхен]. 1947. № 4. С. 19–24. Його дружина Євгенія Туркало-Розгін у 1919 році упродовж шести місяців працювала у групі М. Бойчука над розписами Луцьких кесарень. У 1923 навчалась у Київському інституті пластичних мистецтв у майстерні Бойчука.

Діти табору Ді-Пі ім. Лисенка.
Ганновер, 1948

по Вашому листі що Ви були у Мюнхені. Як там живе пр. Розгін, пр. Шерех і що взагалі нового?»¹; Юрій Лаврінченко: «При цьому я згадала, з якою насмішкою Майк ставився до сучасних “істориків літератури”, яких він називав “навозними жуками” — забула як це буде по українськи. Чи не одиникий виняток з цього Ю. Лаврінченко. Не відчула в його писаннях фальші»²; Оксана Линтварьова: «Я одержала вчора листа від Оксани Линтварьової і пригадала тепер її, бо вона дуже влучно підписала під прізвищем своїм — “колишня кіска”. Ця назва мені більше знайома, як прізвище. Лист трохи мене збентежив — заворушилося кладовище, що займає більшу половину мого серця»³, «Що ви чули про Оксану Чикаленко? [Линтварьова — О.Р.] Як їй живеться? Вона мусить писати вірші чи малювати, щоби задовольнити жажду духа? Вона здібна і темпераментна жінка ...»⁴; Оксана Буревій: «Вам привіт від Оксани Буревій. Вона дуже тепло згадує, як у Харкові Ви з неї малювали портрет, а в Мюнхені були з нею разом на якійсь мистецькій виставці. Також вітає Вас Оксана Чикаленко Вона бачила Галку⁵, коли Ганя приносила її до Комітету, і їй здається, що Галка на Вас схожа — особливо розріз очей»⁶.

¹ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 14.12.48; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

² Лист А. Гербурт-Йогансен до О. О. Дразевської від 29.11.1983, Мюнхен; Box II-3, Folder 3; Drazhev'ska Correspondence. Shepko Anna; BAR, RBML, CUL.

³ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 14.06.1947; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁴ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дразевської від 19.06.1975; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 6; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁵ Галина — дочка Ганни Бойчук-Шепко, онука Алли Гербурт та Михайла Бойчука.

⁶ Лист Л. Дразевської до А. Гербурт-Йогансен від 25.03.1968; Liubov Artemovna Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1. Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

Потім були страшні десять місяців під росіянами — вони з'явилися, коли відійшли американці. На зміну усмішкам, пригощанню дітей шоколадками та джипам прийшли коні з возами, солома та стійкий запах онуч. Ганні було вісім років, проте контраст між першими і другими закарбувався на все життя. А у щоденнику Любові Дразевської за 07.08.1947 читаємо: «І далі суха тепла осінь. Мюнхен страждає від засухи — скоротили трамваї, постійно нема електрики. Алла розповідала вчора, як до Саксонії прийшли “наші”. Кілька днів була непевність — одходили американські частини. І зразу ж почали з'являтися перші советські. На кількох автах (легкових) приїхали офіцери, а далі пішки, натовпом, незграбною масою йшло військо, одяга різна — рештки англійської, американської, російської уніформи, часто обідраної. На загал виглядали росіяни гірше, як розбиті німці. Важкий запах ішов од війська — поту, брудної білизни, чобіт. Знайомим ударило Аллу... І зразу почали вони намагатися “організувати” де що тільки можна і висилати голодним і обідраним родичам ... сьогодні під ранок мені приснився кошмар, гірше якого не буває: ми вчасно не втікли від советів...»⁷.

У совєцькій зоні Алла відшукала свою молодшу сестру Ірину, яка на той час вже мала трьох дітей і чоловіка, який працював водієм у росіян. Саме він привів 15-річного Гаю з його доброю німецькою до військових, які змусили хлопця перекладати під час допитів німецьких військовополонених — сцени жорстоких допитів стали непоправною травмою для психіки підлітка. Алла вмовляла сестру перейти у безпечну англійську зону. Проте та була під впливом свого чоловіка, а тому зволікала. Одного разу родина сестри просто зникла ... Сусіди розповіли про вантажне авто, яке вивезло їх у невідомому напрямку. Алла розуміла — це був граничний час для втечі, інакше її з дітьми чекає страшна доля. Гай поїхав на англійську територію трохи раніше, коли проїзд був ще відносно вільним. Вночі у потязі його обікрали: зник рюкзак з усіма

⁷ Щоденник Л. Дразевської 07/08.1947; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-7, Folder 9; BAR, RBML, CUL.

Алла Гербурт з дочкою Ганною перед самим переходом в англійську зону. 1946

необхідними речами і харчами, зібраними з великими зусиллями. Голодний, він кілька днів поневірявся зруйнованою Німеччиною, оскільки люди, у яких він мав зупинитись, не пустили його на поріг¹.

Алла з Ганею переходили до англійської зони нелегально, це називалось «шварц», на чорно. Оскільки група для переходу вже була заповнена, вони вирішили йти самостійно. Спочатку Алла провела Ганнусю... Пані Ганна згадує, як чужі черевики на її ногах застрягали у багноці рівчака, по якому вони йшли, а потім, вже в англійській зоні, у якомусь хліві мама гріла за пазухою мокрі Ганині ноги... Першим автобусом дістались до будинку родини Ренеке — там Алла залишила Ганю і повернулася за документами і речами — коли ж йшла назад її, разом з іншими втікачами, спіймали російські солдати — вона ледь встигла знищити документи і фото, які свідчили про неї як про біженку з України. П'яний солдат розглядав її паспорт догори дригом, а тому не зрозумів, що вона з Харкова, Алла ж вимовляла назву міста німецькою — Шаркоф, допомогло і німецьке прізвище Йогансен. Про ці події ми знову довідуємось із листа до Люби Дражевської: «Одного разу я все ж сиділа в прикордонному НКВД і думала,

¹ У листі А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської читаємо: «Коли він голодний, без нічого добрався у село по адресі, що я дала до моєї знайомої фольксдейчкі, то чоловік її (руський) вигнав його. Взагалі, як я тепер підрахувала, — весь час свого дозрівання — юности — Гай провів у голодуванні і поневір'янні. Дуже важко відживлювати хлопців, які мають слабу нервову систему, особливо в той час, коли вони починають швидко рости і розвиватись у дорослу людину». Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 12.11.1969; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 2; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

що стражданням моїм прийшов кінець. Але росіяни були п'яні, неграмотні і більше займались полюванням на молодих німкенів, вони подивились на мене осоловілими очима, пихнули у спину і сказали "Du alte weg!"². Це були найкращі, незабутні слова, які я чула від руских урядовців за останні 29 років. А поштовх у спину до цього часу згадую, як найніжніший дотик»³.

У більш-менш безпечній англійській зоні треба було влаштувати побут, заробляти на життя. Алла ретушує фотографії, виконує на замовлення портрети з чужих родинних знімків. Різдвяні та великодні свята давали можливість трохи поповнити бюджет — малювала поштівки, які були досить популярними і пізніше часто перевидавались: «Я тепер видаю тут 2 сорта карток до різдвяного поздоровлення, вони мають бути готові 18го грудня. Частина я гадаю розповсюдити тут, а частину послати на американську зону. З огляду на те, що тепер до нашого свята лишається мало часу, я не маю часу, я не маю можливості посилати торговцям зразки і вичікувати від них відповіді. Чи не могли б ви Любо, допомогти мені в тому змислі, що я післала б Вам певну кількість карток, а ви б здали їх на коміс чи за готові гроші у відомих вам українських крамницях...

Малюнок один зимовий укр[аїнський] краєвид з церквою вдалечині, другий на соломі лежить дитя Ісус, а коло стоїть ягнятко. <... > Якби мені пощастило продати більше карток, то трохи підправило мене в матеріальному відношенні і дало б змогу віддати деякі невеличкі борги, що я їх змусила зробити, бо саме біда з Гаєм звалилася на мене в перехідний момент життя, коли старе було повалено, а нове ще не зав'язалося»⁴.

Гай у підлітковому віці приносив чимало клопотів. Про цей період Алла напише Любі: «Шефство над блудним сином я взяла сама. Оце з великими розмовами і театральними сценами влаштувала його в Ганновері, де він вчиться в 5-му класі гімназії... І посилаю йому всі гроші і всю їжу, бо вдома легше боротися з голодовкою — можна зварити зупу»⁵.

В українському таборі Гайденау, куди Гай поїхав самостійно, не обійшлося без пригод. Дирекції не сподобалось німецьке прізвище Гая — Йогансен, його звинуватили у шпигунстві, закрили у пивниці і зумисне годували одними оселедцями. Там він просидів, доки не приїхала мама. Це була ще одна серйозна психологічна травма для підлітка. Лист Алли з цього приводу переповнений емоціями:

² «Йди, стара!»

³ Лист А. Гербурт-Йогансен до О. О. Дражевської від 30.04.1947; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁴ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 14.12.1948; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); Bakhmeteff Archive, Rare Book and Manuscript Library, Columbia University Libraries.

⁵ Лист Алли Гербурт-Йогансен до Люби Дражевської від 06.10.1947; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2. Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

«Я гадаю, що я, як мистець, і бувша дружина Йогансена (те, що у 35 році я з ним офіційно розвелась, нікого не обходить, бо у мене є його дитина [підкреслено А. Й.], заслужувала на будь яку увагу в результаті його керівництва англійською зоною¹, але він замість того допустив до знущань над невинною, неповинною ні в чим дитиною. Невже він не міг сказати: Люди! Бійтеся Бога! Дайте його мені на поруки, поки мама приїде і з'ясується справа. Так мусила б зробити справжня людина, а не бездушний спекулянт на людському горі. Він хотів бути хорошим, чистим, а дитина хай там загине. Умивав руки, а може і підзуджував, щоб показати, що він бореться зі шпіонами. Бажаю вам щасливого з'їзду всієї еміграції, радісних потисків рук, а головне щоб Вам не відкрилися очі на справжній зміст її: що за спинами кількох десятків справжніх політичних емігрантів метушаться тисячі тих, хто при німцях солодко їв і бив по шіях своїх за те, що вони українці... Спійть Любо, не покидайтеся»².

Оселившись у Мюнхені і трохи налагодивши побут, Алла Гербурт живе активним громадським життям, намагається повернутись до творчої праці: «Я ж не зважаючи на свою власну економічну депресію — малюю»³, «Дуже мені шкода, що кинула надовго мою добру Ганю. Мушу сказати, що я тут змучилася від переживань, <...> і почуваю себе багато гірше, тоді як була у Вас. Проте, крила не звисають, і я досить багато вправляю в галузі малювання»⁴.

Вона залишається небайдужою до будь-якої несправедливості, брехні — у 1965 році, коли Шолохову присудили Нобелівську премію за роман «Тихий Дон», Алла Вікентіївна пише до Королівської академії у Стокгольмі листа, в якому розповідає правдиву історію написання твору. Вона знала її від Івана Дніпровського — сусіда по будинку «Слово», безпосереднього свідка «крадіжки століття» (Додаток 2). Її лист отримав розголос і спричинив чимало неприємностей самому Шолохову, про що довідуємось з поштівки до Люби Дражевської: «До Вас помилково попав перший варіант сторінки 5-ої де говориться про анонімний підпис. В наступній листі я надішлю Вам вірну 5-ту сторінку. Друкувати в пресі, та ще й в українській я не збираюся. Цей матеріал я послала в Інститут по вивченню СССР в Мюнхен а вони послали принагідно

¹ Уповноваженим на англійську зону в справі переселення та організації життя українських ДП на чужині у 1947–1948 роках був директор Якимович. Див.: 3 життя українців на скитальщині // Напередодні. 1947. Ч. 1, квітень. С. 12.

² Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської, без дати; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL. Оскільки в листі йдеться про «з'їзд всієї еміграції», можливе датування 1947 роком.

³ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 01.01.1972; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 5; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁴ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 16.05.1973; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-3, Folder 5; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

А. Гербурт. Портрет Гані

до Парижу в “Монд”. Я рада що не спізнилася до Шведської академії з моїм листом і “він” мав там добрий “прочухан” на пресконференції — журналісти взяли його в оборот»⁵.

Цікава реакція Алли Вікентіївни на події у Чехословаччині 1968 року — прекрасна алюзія на події наших днів і далекоглядне, майже пророчче бачення проблеми: «А хто тепер не в кризі? Гангрена російського безпорядка розповзлась по всьому світі в тій чи іншій формі. Ми теж в кризі або за дві танкові години від тої кризи...»⁶.

Володіючи тонким літературним смаком, вона дозволяє собі розкіш незалежного, зазвичай різкого, проте напрочуд влучного судження про твір чи його автора: «З мого маленького позему не беруся судити про твори Бердяєва, де-хто називають його філософом, а мені здається, що він лише публіцист і значіння його проминаюче. Він “вірить” у месіанізм Росії. Цим все сказане. Всякий месіанізм є наслідком імпульсивного сприймання і трактування дійсності, і не зважаючи на цікаві спостереження і думки, Бердяєв програє. Але росіяни дуже уперто вважають Бердяєва за філософа»⁷. «Вночі пробувала читати Багрянного “Людина біжить над призвою”. Стилем нагадав мені советську літературу: соціалістичний реалізм, паноптикум. Словом, я радо одклала книгу і думала не про неї, бо думок вона не зродила, а про Багрянного, його жінку,

⁵ Листівка А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 17.12.1965; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 1; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁶ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 01–02.09.1968; Lubov Drazhevs'ka Papers; Box II-2, Folder 2; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁷ Там само.

дітей і про творчі процеси...»¹, «... дала собі труд прочитати Багряного “Людина біжить над прірвою”. Але видержала характер недовго. 10 сторінок. Я якось раніше не усвідомлювала того, що це погана проза, багатовідсоткове графоманство. Бідні ми обкрадені з талановитих людей українці. І яка комплектна відсутність культури і смаку у бідного Багряного. Кому він може імпонувати...»².

Спогади Алли Вікентіївни про смерть Хвильового 13 травня 1933 року (Додаток 1), написані на прохання Юрія Лавріненка, вражають темпераментним, чітким викладом, добрим літературним стилем, увагою до деталей, а також свідчать про «... нахил до індивідуального способу сприймання світу, що заважає мені висловлюватися замацаними копійками, які вживаються у суспільних взаєминах, і подобаються людям»³, як писала вона про себе.

Її невпорядкований побут, помножений на проблеми зі здоров'ям сина, не дають можливості повноцінної творчої праці, про яку вона мріє, проте усі матеріальні, побутові негаразди Алла Вікентіївна сприймає легко: «Я так рада, що маю, як не сумісне з людською гідністю помешкання (немає ванни і кухня в кімнаті), то принаймні зручне і чисте ліжко. Це також досягнення в нашій високогіній цивілізації: пам'ятаєте Житомир? І те, що було після нього...»⁴, «Борююся зі своїм настроєм, різними справами і скалками розбитого корита. Сподіваюся не полягти безславно під ними»⁵. І завжди дякує долі за порятунок від «більшовицького раю»: «Для мене Новий Рік починається з тої дати, коли я остаточно перейшла до капіталістичного світу... серце всіма фібрами відштовхується від московських впливів, алергія, яка не виліковується»⁶.

Алла Вікентіївна Гербурт-Йогансен відійшла у засвіти 27 квітня 1993 року. Завершився земний шлях дивовижної жінки, яка так і не змогла написати своїх спогадів — надто глибокою була рана її душі. Проте залишилися її листи, сповнені любові до дітей, друзів і туги за тими, кого вона втратила.

¹ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 19.02.1967; Vox II-2, Folder 1; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

² Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 31.03.1978; Lubov Drazhevs'ka Papers; Vox II-3, Folder 3; Johansen, Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

³ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 06.11.1970; Lubov Drazhevs'ka Papers; Vox II-2, Folder 4; Johansen Alla and daughter Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁴ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 16.05.1975; Lubov Drazhevs'ka Papers; Vox II-2, Folder 6; Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁵ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 14.07.1971; Lubov Drazhevs'ka Papers; Vox II-2, Folder 2, Johansen Alla and daughter Shepko, Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

⁶ Лист А. Гербурт-Йогансен до Л. Дражевської від 03.01.76; Lubov Drazhevs'ka Papers; Vox II-3, Folder 6. Johansen, Alla and daughter, Shepko Anna (Ганя); BAR, RBML, CUL.

А. Гербурт. Українські строї. Фрагмент. Виконано на замовлення акторки Н. М. Дорошенко. Мюнхен, 1960-ті роки

Література

1. Білокін С. І. Бойчук та його школа. Київ: Мистецтво, 2017. 256 с.
2. Косач Ю. Еней і життя інших. [Б. м.]: Прометей, 1947. 92 с.
3. Майк Йогансен. Вибрані твори / упор. Р. Мельників. Вид. 2-ге, допов. Київ: Смолоскип, 2009.
4. Шерех Ю. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології. Балтимор; Торонто: Українське незалежне вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1991. 454 с.

References

1. Bilokin, S. (2017). *Boychuk ta yoho shkola* [Boychuk and his school]. Kyiv: Mystectvo.
2. Kosach Yu. (1947). *Enei i zhyttia inshykh* [Aeneas and the life of others]. (s. l.): Prometei.
3. In Johansen, M. (2009). *Vybrani tvory* [Selected works]. 2nd ed., revised. Kyiv: Smoloskyp.
4. Šerech Yu. (1991). *Tretia storozha. Literatura. Mystectvo. Ideologii*. [The Third Vigil. Literature — Arts — Ideologies]. Baltimore; Toronto: Smoloskyp.

Скорочення

BAR — Bakhmeteff Archive.

RBML — Rare Book and Manuscript Library.

CUL — Columbia University Libraries.

Додаток 1

Пані Алла Йогансен
Ратзерфорд, Н. Джерсі Квітень 1974

Дорогий Пане Лавріненко!

Колись я обіцяла Вам написати все те, що я пам'ятаю про день 13-го травня 1933 року — день загибелі Миколи Хвильового.

Я б мусіла чути його постріл, бо моя кімната в будинку «Слово» містилася над його кімнатою — він жив на третьому поверсі, я на четвертому, але так склаалося, що на той момент я вийшла на пів години з дому. Я була в той час у Вас. Ви жили зовсім близько. І от чому: я спішно кінчала нарис про подорож до Донбасу і мені треба було уточнити деякі технічні терміни. Майк Йогансен не міг мені допомогти, сказав, що Хвильовий зараз скликає всіх товаришів до себе — має щось важливе їм сказати і Майк мусить ще декого повідомити. Побіг вниз по сходах. Було коло десятої години ранку. Я не хотіла чекати і вирішила піти до Вас. Ви жили зовсім близько в комплексі нових будинків «Червоний Кондитер». День був чудовий, дуже травневий з дуже блакитним небом.

За допомогою Ваших мовних знань і словників я з'ясувала, що було треба, пояснивши, чому Йогансен не міг мені допомогти. Що хоча й не рідко Хвильовий скликає товаришів ваплітовців, але на цей раз справа особливо поважна, бо щойно вчора Затонський знову викликав його до себе і цікаво було довідатися, яка буде розв'язка, який новий напрямок прибере течія Хвильового; що Хвильовий ходить чим далі все більш похмурий. Від Йогансена, який дуже ніжно ставився до Хвильового, цінував його за всі його виняткові якості і завжди своїми енциклопедичними знаннями йшов йому на допомогу (до того ж не раз їздили вони разом на польовання), від Йогансена, отже, я знала, як гостро Хвильовий переживає трагедію селянства. Що відносини його з партійною верхівкою все більше загострюються. Кожного разу, як Хвильовий одержував від Парткому їхати на село виконувати свій партійний обов'язок — розкуркулювати і відбирати в селян останні харчі, він страшно напивався і замикався у своїй кімнаті. Тоді дивував нас — поки ми не знали причини — стукіт і гуркіт в ній — особливо коли упавши на підлогу, він щосили бив у двері чоботами. Сполохана Юля — його дружина — бігала навкруги безпорадно. А на другий день вона одягала чорну шкіряну куртку, на голову будьоновку, ховала у кишені наган і вирудалася до села сама, замість чоловіка. (Юля Григорівна Уманцева була чи не єдина комуністка серед жінок письменників, що жили тоді у будинку «Слово»). По її від'їзді в помешканні наставала тиша і звідти доносились звуки етюдів Черні. То Люба, дочка Юлі, а прибрана дочка Хвильового, повернувшись від знайомих, куди мати відсилала її у критичні моменти, вправляла на фортепіано. Хвильовий дуже любив музику і то з його бажання Люба, закінчивши семирічку, вступила до музичного технікуму. За кілька днів Юля поверталася назад — схудла, невиспана, розтріпана; моторошно було дивитися на її фанатичні, жорсткі темні очі і не хотілося з нею зустрічатися... Але не лише я, але й багато інших відчували до неї вдячність за те, що вона самовіддано намагалась полегшити свого змученого чоловіка.

Чи пам'ятаєте Ви, Пане Юрію, як Хвильового примусили «каятись»? Було повідомлено, що він виступить з «самокритикою», як це тоді називалось. У перелюдненій залі Літературного будинку, на трибуні за столом сиділа президія: один був письменник — здається Куліш (чому всі раділи) і два партійні урядовці. Акція нагадувала іспит у школі, або судову розправу. В ролі учня чи підсудного виступав Микола Хвильовий.

Почалося з біографії, особливо докладно мусив Хвильовий зупинитись на часі після 1917 року. Зі сторони партійних урядовців були намагання спіймати його на якійсь брехні, викрити неув'язку його даних про громадянську війну з історичними фактами. Зі сторони публіки знайшлися свідки, що підтверджували правдивість його слів. Даючи відповіді на політичні теми, Хвильовий, пам'ятаю, не понижував своєї гідності. Засідання було затяжним, неприємно було дивитися на цей енкаведистський синадріон, я пішла... Не думалося тоді, що через рік в цій, ще більше перелюдненій залі буде стояти труна з тілом письменника.

Тепер повертаюся до того моменту, як я пішла від Вас. На сходах нашого будинку я відчула, що щось трапилося. Двері помешкань повідчинювані, коло дверей помешкання Хвильового — приголомшені, мовчазні юрбляться письменники. Звідти лунають ридання Юлі. Хтось тихо відповів мені «Хвильовий застрілювався»... До помешкання нікого не впускали.

Йогансена вдома не було, я прислухалася до підлоги: зовсім тихо, тільки голосіння Юлі. Не знала, що мені робити, а щось треба було робити і я пішла до Вас знову. Поки Майк повернеться — повідомити Лавріненка про розв'язку. Я ще й зараз можу досить детально описати Вам Вашу кімнату, хоча я ніколи до і після цього дня в ній не була. Врізується у пам'ять те, що бачиш в момент нервового напруження. Я стояла коло дверей біля вашого кухонного столика і мусіла повторити повідомлення двічі, поки Ви його собі усвідомили.

Те, що оповів мені Йогансен, повернувшись додому, в основному зівпадає з тим, що подано у Вашій книзі «Зруб і парості». Ось імена деяких письменників, що були у помешканні Хвильового в момент його трагічної смерті: Куліш, Досвітній, Яновський, Бажан, Йогансен, Смолич, Сенченко, Слісаренко... Хвильовий дуже уважно звертався до кожного, розпитуючи про біжучу роботу і творчі пляни. Він був серйозний, діловий

і здавалося — у доброму настрої. Тоді сказав, що хоче дещо прочитати зі свого нового твору, і вийшов до своєї кімнати, щоб узяти рукопис. Нарешті товариші, помітивши, що він щось довго не повертається, рішили послати до нього когось і тільки но Куліш попрямував до дверей, як розлягся постріл. Всі кинулися до Хвильового, але він уже не був живий. На письмовому столі лежала записка і де-хто з письменників, в тому числі і Йогансен, встигли прочитати такі слова:

«Арешт Ялового є розстріл нашої організації.
З нас зроблено контр-революціонерів. За що?
За те, що ми були справді комуністи. Сьогодні
13-го травня... Ах. Як я люблю життя...»

Далі товариші не встигли прочитати, бо той, хто був сексотом (існувала тверда думка, що Досвітній, нібито найближчий друг Хвильового — був його «тілохранителем»), схопив і сховав записку, сказавши, що Хвильовий був комуніст, і цей важливий документ мусить спершу потрапити до рук Парткому, а потім оприлюднений.

Йогансен сказав іще, що коло тіла Хвильового буде стояти і уже стоїть почесна варта письменників, що Любу відіслали до Шумських, Альму — мисливського собаку, відвели до Кулішів і що я можу піти до Юлі, змінити жінку, яка була коло неї. Я принесла валеріянку, клала на голову і серце холодні компреси... Юля кидалася на подушці, трусилася, голосила і все повторювала: «Коля, Коля... що ти зробив, Коля... як ти міг це зробити... Чому ж ти мені нічого не сказав, Коленко...»

Дорогий Пане Лавріненко!

Не могла Вам раніше послати «Листа до Лавриненка», бо ми власне перетранспортовувались (!) до Rutherford'у і тим була зайнята вся увага.

Бажаю Вам всього добра!

А.Й. 08.07.1974¹

Alla Herburt

8 Munchen 54, Diamant str. 16/11. 16 ноября 1965

Додаток 2

В Шведскую Королевскую Академию
Стокгольм

ДЕЛО: Награждение Нобелевской премией члена ЦК КПСС М. Шолохова
МАТТЕР: Awarding Mrs. M. Sholokhov with the Nobel prize for literature

Многоуважаемые господа жюри!

Недавно вы Присудили Нобелевскую премию советскому писателю М. Шолохову за повесть «Тихий Дон». Узнав об этом, я сочла своим долгом поделиться с Вами воспоминаниями, связанными с 30-ми годами, когда вышел первый том «Тихого Дона» Шолохова. Я жила тогда в СССР.

Может быть, сказанное мною поможет Вам глубже понять это произведение, а именно ту его двойственность — формальную и идеологическую, о которой часто упоминают литературные критики, объясняют ее по разному, оправдывают ее требованиями партийной цензуры.

Один из них Ю. Терновский (Библиографический бюллетень, Мюнхен, август 55 г.) пишет:

... Шолохов фаворит партийной знати. Но ведь Шолохова писателя любят также многие тысячи людей, противников этой власти, которой он обязан своим благополучием. Как же это могло случиться? Почему Шолохову благодарны и те и другие...

... Объяснение, очевидно, следует искать в двойственности самого Шолохова: его общественно-политическая деятельность целиком подчинена интересам партийных вельмож; что же касается литературного творчества, то хотя оно во многом и потрафляет вкусам этих людей, но есть в нем что-то такое, что никак не соответствует вкусам партийной пропаганды и остается органически чуждым ей элементом.

... Читатель запоминает и любит все шолоховские образы, которые не несут в себе следов партийного начала; и выписаны они настолько ярко и в общем правдиво, наделены такими духовными особенностями, что поставленные рядом партийцы и прочие активисты выглядят и бледно и непривлекательно.

... Шолохов умеет брать за сердце, ему удается горсточкой душевный слов заставить читателя забыть о словесной шелухе, щедро рассыпанной на шолоховских страницах — там, где автор «становится на горло собственной песне».

¹ Jurij Lawrynenko Papers. Correspondence. Box 3, Folder 11. BAR; RBML; CUL.

А. Гербурт. Рибі. Мюнхен, 1970-ті роки

А. Гербурт. Поштівка, присвячена Голодомору

Мои воспоминания касаются некоторых подробностей творческого метода М. Шолохова, которые объясняют эти противоречия.

Летом 1934 года писатель Иван Днепроvский, тяжело больной туберкулезом, позвал некоторых своих друзей и знакомых к себе в свою квартиру в Харькове, ул. Красных писателей дом «Слово» и рассказал такую быль:

Гражданская война 1919–1920 года близилась к концу. Красные напирали на отступающие в беспорядке белые и казачьи части. Днем производились военные операции, брали в плен, а ночью расстреливали пленных. Бой, собственно, и заключался в этих массовых расстрелах. Ночь была громче дня от пулеметного огня и предсмертных криков. Иван Днепроvский, мобилизованный коммунистами, к своему счастью не принимал участия в расстрелах: ему, слабому после перенесенного сыпного тифа, удалось устроиться полковым писарем, и он дежурил в помещении командира.

Однажды на рассвете, после очередной кровавой расправы над казачьими офицерами, командир вошел в помещение с деревянным чемоданчиком в руках. Это не было удивительным, т. к. вещи расстрелянных расходились по рукам победителей. В чемоданчике оказались объемные рукописи. Часть их командир передал Ивану Днепроvскому со словами: — Ты, Ваня, у нас литератор, понимаешь в литературе, возьми, почитай и скажи стоит ли чего эта писанина.

Рукопись произвела на Днепроvского сильное впечатление: это была настоящая большая литература, но антисоветская. Об этом он сказал командиру, возвращая рукопись.

Через восемь лет, читая только что вышедший и сразу нашумевший роман «Тихий Дон», Днепроvский был поражен, узнав в нем произведение, которое, в дни гражданской войны, командир давал ему для оценки. Но оно было переделано так, чтобы сделать его просоветским.

Фамилию того расстрелянного офицера Днепроvский называл, но я забыла. После некоторых колебаний, Днепроvский поехал в Москву. Сведения о Шолохове, которые он получил в тамошних литературных кругах не противоречили наличию плагиата.

Бывший участник гражданской войны, маляр, грузчик, конторщик Шолохов с 1922 г. проживает в Москве. Малообразованный, но не лишенный литературных способностей, неглупый парень, уже с 1923 г. пробует печататься. Настоящий успех приносит повесть «Тихий Дон», вышедшая в 1928 г. Некоторым литераторам, знавшим Шолохова, бросалось в глаза то, что достоинство произведения, особенно первой части, не соответствовало уровню развития автора и его знанию казачьей жизни. Его внезапное уединение в донскую глушь они объясняли необходимостью сделать свое авторство «Тихого Дона» правдоподобным, а для этого изучить быт, нравы и диалект казаков, которые так хорошо переданы в «Тихом Доне».

Иван Днепроvский явился на аудиенцию к М. Горькому, который возглавлял «Горьковский комитет» при Союзе писателей и рассказал ему о своем открытии. Горький очень внимательно выслушал, обещал выяснить дело и просил придти за ответом через день. Напрасно ходил Днепроvский целую неделю в Союз писателей в надежде на свидание с Горьким. Горький не принимал по болезни и скоро лег на лечение в Кремлевскую больницу. Один служащий московского Госиздата, знакомый Днепроvского, сказал ему, что вскоре после выхода «Тихого Дона» в бухгалтерию Госиздата приходила пожилая дама и просила выплатить ей гонорар за произведение ее сына. Но об этом говорить нельзя, — сказал служащий, — и лучший тебе совет, Ваня, поезжай домой и больше никогда и никому про это не рассказывай...

Но Днепровский все же рассказал. Об этом узнало немало людей. Но они молчали. Приходили Днепровского арестовывать, но не взяли ввиду крайне тяжелого состояния здоровья. Его друга, драматурга М. Кулиша арестовали 7-го декабря, когда он шел на похороны Днепровского.

Это было время сталинского террора, когда в стране погибли миллионы людей в северных концлагерях и от организованного партией голода — во время коллективизации. Это было время «небывалой в истории человечества расправы, небывалого погрома душ, небывалой казни человеческих сердец». Это было время, когда партия в буквальном смысле наступила на горло литераторов. В 1930 г. в Киеве и Харькове печаталось 259 писателей. После 38 г. их печаталось только 36. По приблизительным данным исчезновение 223 писателей расшифровуется так:

Расстреляно — 17
Сослано, расстреляно и
замучено в концлагерях — 175
Пропали без вести — 16
Умерли своею смертью — 7

Эта таблица объясняет молчание. Как раз в это время гуманист Шолохов вступил в компартию. Оно как нельзя более способствовало карьере Шолохова, в частности помогло ему потопить правду. Слишком позорная и потому неудобная для культурного общества, она теперь уже никому не нужна, кроме литературоведов: она объясняет двойственность в произведениях Шолохова, не двойственностью самого автора, а наличием двух авторов, причем различных по мировоззрению, культуре и таланту. А как это могло случиться, вы теперь имели возможность узнать. Теперь Вы, как и мы будете молчать — ведь свидетелей нет, единственными свидетелями для читателя, одаренного литературным чутьем, могут быть сами страницы «Тихого Дона». Они ему подскажут, что:

Читатель запоминает и любит те шолоховские образы, которые не носят в себе партийного начала, потому что они написаны казачьим офицером, художником слова, обладателем литературной культуры и вкуса. Именно поэтому они выписаны ярко и правдиво, а партийцы и прочие активисты выглядят бледно и непривлекательно, потому что они принадлежат руке Шолохова.

За сердце брать умеет рука убитого офицера, ему удается даже горсточкой слов заставить читателя забыть о словесной шелухе, которую щедро рассыпала на страницах рука Шолохова.

Потрафляет вкусам партийных вельмож так же рука Шолохова, но то что-то, что никак не соответствует интересам партийной пропаганды и остается органически чуждым ей элементом, — принадлежит перу убитого автора, это те живые краски, которых не удалось убить даже Шолохову.

Не на «горло собственной песне» становится Шолохов, но на горло песне убитого офицера...

Это его, убитого автора, любят тысячи простых людей, противников той власти, которой один обязан смертью, а другой своим благополучием. А партийные вельможи любят члена ЦК КПСС Шолохова. Вот почему автору «Тихого Дона» благодарны и те и другие.

Я не имею намерения повлиять на Ваше решение о награждении Шолохова; я посылаю свое письмо с анонимной подписью и этим избавляю Вас от надобности формально на него реагировать. Я свидетельствую о предсмертных словах Ивана Днепровского только во имя правды, которая есть одной из основ мирового престижа Вашей Академии. И если это свидетельство поможет Вам понять, как...

Про эту историю с давних времен знает также проф. Иван Майстренко, проживающий: 8 Мюнхен, Шенштр 706¹

Remeniaka O.

Alla Herburth-Johansen's Mail Angels. In Foreign Parts

Abstract. The research was made on the basis of the letters of the residents of the DP camps from Bakhmeteff Archive of the Rare Books and Manuscripts, Butler Library, Columbia University and Anna Shepko's private archive. The author focuses on the correspondence of the outstanding members of the art life of Kharkiv in the 1920s–1930s—Alla Herburth-Johansen and Lubov Drazhevskia. This correspondence is an invaluable source of information about the well-known cultural figures, about the pre-war Kharkiv, and the fate of Ukrainian writers. It also sheds light on the Alla Herburth-Johansen's own fate after she fled Kharkiv. The research was made in the Harriman Institute at Columbia University and was enabled by the Fulbright visiting scholar program in Ukraine.

Keywords: Bakhmeteff Archive, DP camps, the artistic environment of Kharkiv in the 1920s–1930s.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2021

¹ Rare Books and Manuscripts, Butler Library, Columbia University. Bakhmetief Coll. Lubov Drazhevsk'ska Coll. Box II-2